

Suchánková, Silvie

Kopiář kláštera Porta coeli z druhé poloviny 17. století

Studia historica Brunensia. 2012, vol. 59, iss. 1-2, pp. [79]-107

ISBN 978-80-210-6467-6

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128969>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SILVIE SUCHÁNKOVÁ

KOPIÁŘ KLÁŠTERA PORTA COELI Z DRUHÉ POLOVINY 17. STOLETÍ *

Abstract:

This paper is focused on the cartulary of Porta coeli nunnary in the late 17th century and provides a basic information about it using the codicologic and paleographic analysis. This analysis will help to determinate the provenance and the age of this cartulary.

Key words:

Porta coeli, Tišnov, monastery, nunnary, cistercians, cartulary, 17th century, codicology, paleography, provenance, charter, copy, transcription, privilege, filigree.

Nejen klášter Porta coeli, v listinách označovaný též jako *klášter tišnovský*, ale řada dalších institucí užívala ve svém úřadu kopiářů. Avšak kopiář kláštera tišnovského, označován jako „*kopiář (kodex) tišnovský*“, si mezi ostatními kopiáři vydobyl zvláštní pozornosti díky badatelské práci moravského archiváře a historika Antonína Bočka, který na jeho existenci upozorňoval v moravském diplomatáři *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen CDM).¹

Zde Boček v citacích u řady listin, uvádí, že čerpal z *kodexu Tišnovského*,² a právě odtud se poprvé dozvídáme o existenci tišnovského kopiáře.

---

* Příspěvek vychází z magisterské diplomové práce: Suchánková, Silvie: *Kopiář kláštera Porta coeli z přelomu 17. a 18. století.*, obhájené na katedře Pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně v roce 2011.

¹ *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I – IV*, ed. A. B o c z e k , Olomucii 1839–1845. *V*, ed. A. B o c z e k , vyd. J. C h y t i l . Brunae 1850. *VI – VII. 2.*, edd. P. C h l u m e c k ý und J. C h y t i l . Brünn 1854–1860. *VII. 3. – XIII*, ed. V. B r a n d l . Brünn 1864–1897. *XIV – XV*, ed. B. B r e t h o l z . Brünn 1903.

² Bočkovy neurčité citace viz *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále jen

V některých jiných svých citacích píše, že byl kodex psán již ve 14. století, ale zde veškeré indicie k jeho dohledání končí. Podrobněji se o kopiáři nikde ve své práci nezmiňuje, proto bychom u něj jen marně hledali odkaz na signaturu, která by nám hledaný kopiář pomohla identifikovat.

Řada badatelů³ po zmiňovaném *Tišnovském kodexu* pátrala, nejen proto, že je lákala představa staršího pramene, který by obsahoval střípky z české historie, nýbrž u nich vzbudilo pozornost Bočkovy neurčité citování pramenů, které vytvářelo dojem nedůvěryhodnosti a házelo podezření na listiny, u nichž se neurčitá, a tím více pochybná, citace objevila. O *Tišnovském kodexu* ze 14. století se zmiňuje pouze Boček sám. Stopy, které by nás k němu mohly dovést, však mizí s koncem Bočkovy badatelské práce, tedy jeho smrtí.

Pokud měl Boček k ruce opravdu tišnovský kopiář, pak by se mohlo jednat o kodex, který je dnes uložen v Moravském zemském archivu v Brně (dále jen MZA) ve fondu G 11.⁴ Právě v tomto fondu pod signaturou 603 nalezneme kodex, který není nijak datován a neobsahuje ani bližší zmínky o svém vzniku či písaři (písařích). Avšak již při jeho prvním otevření zjistíme, že kodex je mladšího data, než z uváděného 14. století. Z nápisu *Privilegia et documenta monasterii Tischnovicensis s. ord. Ciste[rciensis]*, který se nachází v tzv. mezivazí na hřbetu knihy, se dozvídáme, že se jedná o kopiář kláštera tišnovského. Pomineme-li nyní stáří tohoto kopiáře, mohli bychom se domnívat, že je to právě ten, na který Boček v CDM odkazuje.

Právě kodexu, který je uložen v MZA ve fondu G 11 pod sign. 603, bude věnován celý následující příspěvek. Ačkoliv kodex z hlediska jeho stáří patrně nebude středem zájmu leckterého čtenáře, i přesto je mu třeba věnovat určitou pozornost, neboť je prozatím jedinou prokazatelnou ukázkou

---

CDM), např.: CDM I s. 169, č. 189 uvádí: „*Fragmentum literarum in codice manuscripto sec. XIV. monasterii Tischnovicensis.*“; v CDM II s. 149, č. 146: „*E codice Tischnovicensi Ms. sec. XIV.*“; CDM II s. 269, č. 246: „*Ex originali in archivo Tischnovitii – Apographum in codice Tischnovicensi.*“ Častěji pak v CDM uvádí u jednotlivých opisů pouze: „*E codice Tischnovicensi manuscripto*“ či „*Ex eodem Tischnovicensi codice Ms.*“

³ Např. G. Friedrich, Šembera, V. Brandl aj. Viz Friedrich, Gustav: *Kodex Tišnovský: Příspěvek k poznání novověkých padělků v moravském diplomatári*. ČČH, 1897, s. 359–372.

⁴ Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond G 11 (Sbírka rukopisů Františkova muzea), sign. 603. Inventář k fondu G 11: Musilová, M.: *Sbírka rukopisů Františkova muzea v Brně. Inventář*. Brno 1973, s. 204–205. Katalog ke Sbirce rukopisů Františkova muzea v Brně: Záchová, Irena – Petr, Stanislav: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea, fondu G 11, Moravského zemského archivu v Brně*. Vyd. 1. Praha 2010, s. 267.

tišnovského kopiáře. Hlavním cílem příspěvku je blíže seznámit čtenáře s tišnovským kopiářem, přinést o něm základní informace a pomocí kodikologického a paleografického rozboru, určit jeho provenienci a stáří.⁵ Nahlédnutím do jeho útrob se pro mnohé z nás jistě stane velmi zajímavým.

Kodikologický popis⁶

Kopiář je menšího formátu s rozměry desek 31,5 cm × 21 cm, tloušťkou 7 cm (desky jsou silné 0,7–0,9 cm) a folií 30 cm × 19,5 cm.

Kniha je vázána v dřevěných deskách, potažených bílou usní s pozdně renesančním ornamentálním zdobením po celé její ploše. Useň chrání dřevěné desky a hřbet knihy proti vnějším vlivům. Její okraje, překrývající oboustranně zkosené hrany desek, jsou zalepeny zevnitř na přičeští a zakryty předsádkou. Desky přesahují přes svázaný knižní blok.

Kožený hřbet knihy zdobí čtyři hřbítky vazů, které jsou ohraničené z obou stran třemi linkami, sbíhajícími se na předních i zadních deskách, které vytvářejí trojúhelníky. Hřbítky vazů skrývají dvojité vazy konopných motouzů. Ty jsou vyváděny ve čtyřech proudech na venek a jsou zakotveny v zesílené kožené podložce tvořící hřbet knihy. Motouzem jsou svázané jednotlivé složky k sobě, které tvoří pevný knižní blok. Tři vnější strany knižního bloku jsou seříznuté (tzv. ořízka) a čtvrtá je vlepena do hřbetu knihy. Ořízka je ze tří vnějších stran stříkaná v červených kosmých pružích. Na obou koncích hřbetu knižního bloku se nachází kapitálek.⁷ Na hřbetu knihy, v tzv. mezivazí, je původní nápis: *Privilegia et documenta monasterii Tischnovicensis s. ord. Ciste[rciensis]*, pod tím stará signatura No. 45

⁵ V rámci katalogizační práce Sbírký rukopisů Františkova muzea vyšla nová publikace, která podává základní informace o tišnovském kodexu: Z a c h o v á , I. – P e t r , S.: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea*, s. 267, č. 624.

⁶ Kodikologický popis (vnější popis kopiáře) vychází z pravidel: H l a v á č e k , Ivan: *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 1994. s. 48–66; P r a ž á k , Jiří – H o f f m a n n , František – K e j ř , Jiří – Z a c h o v á , Irena: *Zásady popisu rukopisů*. Sborník Národního muzea – C XXVIII, 1983, s. 49–95. Pro specifikaci výzdoby desek a vazby knihy: N u s k a , Bohumil: *Typologie českých renesančních vazeb. Terminologie, slohové určování a datování materiálu*. In: Historická knižní vazba. Sborník příspěvků k dějinám a metodice ochrany historických knižních vazeb. Liberec 1965, s. 19–145.

⁷ Kapitálek je tkaný nebo pletený proužek, který vzniká jednoduchým obtáčením rezné nitě a kromě ozdobného charakteru zpevňuje vazbu a tvoří přechod mezi hřbetem a ořízkou. Více viz bakalářská diplomová práce C e r m a n o v á , Tereza: *Kapitálek. Důležitý prvek knižní vazby a jeho funkce*. Pardubice: Univerzita Pardubice. Fakulta restaurování. Ateliér restaurování knižní vazby a dokumentů. 2008. 67 s.

a dále je zde nalepen novodobý štítek s číslem 603, jež je nynější signaturou kodexu.

Na přední desce jsou pozůstatky po dvou kovových sponách, které uzavíraly celou knihu pomocí kožených pásků, jejichž zbytky se nachází naopak na zadní desce, kde jsou přichyceny kovovými plíšky. Spony jsou prosté háčkové s úzkým čepelovitým mosazným štítkem a s kuličkovou záchytkou pro upevnění koženého řemínku.⁸ Kolem spon jsou na obou jejich stranách tři příčné krátké linky. V horní části přední desky si dále můžeme všimnout zbytků pěti červených pečetí, z nichž čtyři tvoří obdélník a pátý je téměř v jeho středu. Z jejich pečetního obrazu však nic nezůstalo. V levém horním rúžku přední desky je nalepen štítek s původní signaturou Františkova muzea č. 259.

Výzdoba desek

O výzdobu kodexu se zasloužilo ornamentální zdobení, nacházející se ve stejném provedení po obou stranách desek. Useň je zdobená ornamenty bohaté slepotiskové⁹ výzdoby s rámovou kompozicí, tvořenou kombinací linek a válečkových ornamentálních pásem. Kompozice výzdoby je příčně a podélně symetrická. Jejím principem je na výšku soustředěná soustava obdélníkových ráků, jejíž kostru tvoří linky. V tomto případě se jedná o trojlinku ohraničující základní komposiční prvky. Základním prvkem jsou rámy vyplněné válečkovým ornamentálním pásem, soustředěné od vnějšího okraje desky ke středu rámové konstrukce, kterou tvoří obdélníkové pole.

Po obvodu desek, mezi hranou desky a prvním rámem, je okrajové pole vyplněné několikanásobnou linkou a je prvním ohraničením celé kompozice. V tomto poli jsou na třech místech přechodu vnějšího hranění do rovné plochy desky krátké příčné linky a dřevěné desky jsou zde mírně zkoseny. První rám je tvořen maureskovým pásem, vyznačujícím se zalamováním dvou plošných křížících se pásek. Druhý rám vykresluje rostlinné motivy,

⁸ Tento jednoduchý typ spon se běžně vyskytoval v období renesance. Viz. N u s k a , B.: *Typologie českých renesančních vazeb*, s. 19–145.

⁹ Slepotisk je knihařská technika zdobící desky knih, při níž je provlhlá kůže tlačena zahřátým nářadím. Po vyschnutí kůže ztvrdne a vytlačený ornamentální reliéf na ní zůstane. Slepotisk se provádí ručně (kromě užití plotny) a užívá se k tomu následujícího nářadí: železný *kolek* a *razítko* (*tlačítko*) pro ruční vytlačování malých ornamentálních motivů; *plotna* – měděná nebo mosazná destička s rytým ornamentálním či figurálním reliéfem pro tlačení kůže za tepla v knihařském lisu; *váleček* (*kolečko*) zasazený do vidlice s rukojetí, na němž je vyryt nepřerušovaný ornamentální pás, který při otáčení pod tlakem zanechává na kůži ornamentální reliéf; *linka* (*fileta*, *kolečko*, *linkováno*) – slouží k vytlačení linky podle pravítka. Viz. N u s k a , B.: *Typologie českých renesančních vazeb*, s. 19–145.

ale nalezne se zde i jiný zdobný prvek. Třetí rám je ve své horizontální části nahore i dole dvojnásobně širší a je vyplněn obloučky s palmetami. Následuje horní a dolní vložené pole při kratších stranách rámu, které nenese žádný ornament a v rámci kompozice pomáhá zkracovat rámy a oživuje tak celou plochu. Sem se také později doplňovalo datum vydání knihy, což v našem případě chybí. Posledním a nejmenším rámem ve směru ke středu je tzv. vnitřní rám, vyplněn medailony s amforou a tzv. esovkami¹⁰ s rostlinnými prvky. Vnitřní rám ohraničuje střední obdélníkové pole, které je vyplněno válečkem vytlačenými čtyřmi svislými pásy s palmetovým motivem.¹¹

S touto rámovou kompozicí se poprvé setkáváme u renesančních vazeb 2. pol. 16. – 1. čtvrtiny 17. století a následně u vazeb barokních. Ornamenty renesančních válečků z 16. století se velmi často nachází na barokních vazbách klášterních dílen.¹²

Vazba kodexu je velmi zachovalá, ornamenty jsou stále zřetelné, dřevěné desky, až na oděné růžky, jsou nepoškozené. Vystouplé pruhy na hřbetu knihy jsou jen při svých okrajích lehce podřené a kůže je zde mírně popraskaná.

Přídeští a předsádka

Předsádka, jež je tvořena dvěma listy k sobě přilepenými, spojuje knižní blok s deskami knihy. Tyto listy jsou u přední desky kodexu v horní části natržené a částečně od desky odlepené, u zadní desky se listy při desce nijak netrhají, jsou pevně s deskou spjaty. Přídeští s předsádkou jsou společně se složkami folií motouzem k sobě svázané.

Na přídeští se o kodexu dozvídáme první poznatky o provenienci kopiáře. V levém horním rohu se nachází stará signatura *C. N. 2585* psaná perem. Nad ní je později tužkou dopsána poznámka *K. a. 6. Frant. museum 603*, jež také plnila funkci signatury.¹³ Posléze byla opatřena štítkem, který nám odkrývá další místo uložení kopiáře: *Moravský zemský archiv v Brně, fond G 11 – Sbirka rukopisů Františkova musea, sign. 603*, a překrývá levý

¹⁰ Esovky jsou esovité šrafované pásy naznačující osu.

¹¹ Tento ornamentální pás je nejrozšířenějším motivem od poloviny 16. až do počátku 17. století, nalezneme jej však i u barokních vazeb 2. poloviny 17. – 18. století. Jedná se o obloučky s palmetami, palmety jsou nasazeny na hrotité výběžky po jedné straně protínajících se obloučků. Viz N u s k a , B.: *Typologie českých renesančních vazeb*, s. 19–145.

¹² O barokní vazbě viz N u s k a , B.: *Typologie českých renesančních vazeb*, s. 26–27.

¹³ Tato poznámka je psána rukou novodobou, tedy z 20. století a s velkou pravděpodobností ji sem napsal pracovník Moravského zemského archivu ještě dřív, než byla opatřena štítkem, který se nachází o něco níž, pod oběma poznámkami.

růžek uprostřed strany vlepeného ex libris žďárského opata Otty Steinbacha z Kranichsteinu,¹⁴ jehož spodní část částečně překrývá ex libris Františkova muzea.¹⁵

Psací látka a vzhled jednotlivých listů

Psací látkou je pevný ručně dělaný papír, v jehož středu se nachází filigrán dvouhlavého orla. O ruční výrobě kromě filigránu svědčí i průsvitné svislé pruhy, které jsou, tak jako filigrán, pozůstatky po drátcích z formy.

Listy (folia) jsou svázaný v rámci složek do knižního bloku, přičemž každou složku tvoří 10 folií (5+5). Každý list v knize má po obou stranách perem narýsované tzv. zrcadlo.¹⁶ Jedná se o rámec při středu listu vymezující prostor pro budoucí text. Zrcadlo je tvořeno dvojími čarami ze všech čtyř stran, přičemž vertikální čáry protínají celou stranu a ohraničují horizontální čáry, které na jejich hranách začínají i končí. Vzdálenost okrajů zrcadla od okrajů listu je následující: vnitřní cca 2,5 cm, vnější cca 3–3,5 cm, horní 2,6–3 cm a spodní cca 5–5,5 cm. Okraje zrcadla ohraničují text a vymezují mu prostor o šířce cca 13,4 cm a výšce cca 21 cm. Jak je vidno, okraje nejsou narýsované s úplnou přesností, mohou se lišit v odchylce 1–5 mm. Místo za okraji je ponecháno pro případné poznámky a dodatky k danému opisu listiny.

Listy v kopiáři jsou zachovalé, ale podepsala se na nich vlhkost. Některé listy jsou poničeny natržením či úplným vytržením. Natržené listy jsou tak více náchylné k drobení a díky vlhkosti se papír navíc snáze trhá. V hor-

¹⁴ Ex libris: Renesanční štít vykrojený na třech stranách se středním modrým štítkem, v něm kosmé vlnité stříbrné břevno, pod ním tři kosmo ležící zlaté kameny. V 1. a 4. zlatém poli vyráží černá (půl)orlice s vyplazeným jazykem, ve 2. a 3. červeném poli stříbrný zlatě korunovaný jeřáb otočený vpravo se zvednutou pravou nohou držící zlatou kouli. Na štítu stojí vpravo mitra a vlevo je štít šikmo podložen berlou se závitěm směřujícím od mitry. Mezi nimi je černá orlice s hlavou otočenou vpravo, vyplazeným jazykem, rozepjatými křídly, nesoucí na své hrudi gotický štít, pětkrát červeno–stříbrně dělený. Nad štítem je černý klobouk po obou stranách s třemi střapci (1,2). Pod štítem je uchycen řetěz, jehož konce vycházejí z ozdobných motivů po obou stranách štítu. Na řetězu je uprostřed zavěšen zlatý kříž s majuskulními písmeny MORS, obklopující střed kříže z jeho vnější strany. Písmena MORS jsou kryptogramem jednoho z pěti nejstarších cisterciáckých klášterů Morimons (lat. MORimunduS) ve Francii, z něhož byly filiačně odvozeny všechny české i moravské řádové domy. Blason dle pravidel: K r e j č í k o v á , Jarmila – K r e j č í k , Tomáš: *Základy heraldiky, genealogie a sfragistiky*. Praha: SPN, 1987, s. 30–74.

¹⁵ Ex libris Františkova muzea tvoří malý tištěný obrázek památníku, na jehož vrcholu sedí dravec, na zešíkmené desce ve spodní části památníku si můžeme povšimnout v oválu velkého písmena „F“, označující Františkovo muzeum.

¹⁶ Termín „zrcadlo“ užit v katalogu Z a c h o v á , I. – P e t r , S.: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea*, s. 267.

ším stavu jsou převážně listy, které jsou popsané. Jejich spodní části jsou potrhane pravděpodobně neustálým otáčením. Listy nepopsané pak nejeví větší známky poničení, jsou na nich patrné „pouze“ stopy po vlhkosti, které se pochopitelně nacházejí na všech listech kopiáře. Vlhkost také způsobila zvlnění listů, na nichž se vytvořily mapy a plíseň, a na řadě míst přispěla k vyblednutí textu. Inkoust na některých foliích ztrácí svůj původní odstín tmavě černé barvy a jeho barva přechází do odstínů světle hnědé či šedé.¹⁷ Některá slova či písmena jsou natolik slabě viditelná, že byla později zvýrazněna pro jejich lepší čitelnost.

Kniha prošla vlhkem nejpravděpodobněji ve Františkově muzeu, neboť v jeho počátcích byly některé rukopisné sbírky uloženy ve sklepech, které nebyly uzpůsobené pro dlouhodobé ukládání archiválií či jiných rukopisných sbírek. Nebylo zde pro ně potřebné klima a špatným odvětráváním prostoru a následným vlhkem došlo k jejich poničení.¹⁸

Filigrán¹⁹

Vyobrazení filigránu je po celou dobu v knize stejné. Zobrazuje ho dvouhlavý orel, jehož hlavy jsou navzájem odvrácené,²⁰ nad nimiž se tyčí koruna. Hlavy s dlouhými krky se spojují na srdcové hrudi s rozepjatými křídly a roztaženými pařáty. Na hrudi je velké písmeno „K“ a na vrchních krajích křídel jsou zvenčí heraldicky vpravo písmeno „H“ a vlevo „S“. Tělo orla ukončují ocasní pera (brka) mezi jeho pařáty.

Filigrán se neobjevuje pravidelně na každém foliu a ani jeho rozměry nejsou v celém kodexu stejné. Také jeho orientace není vždy shodná s orientací textu na archu papíru, tedy, že základna filigránu ne vždy směřuje dolů, někdy je také zrcadlově obrácený. Jeho výška se od koruny po ocasní brka pohybuje v rozmezí 6,7–8,2(8,5) cm a šířka, měřena od písmen („H“ a „S“)

¹⁷ Základními substancemi při výrobě inkoustu byly skalice, duběnka, guma, pivo a ocet (někdy se mohly přidávat i saze). Takto vznikala černý inkoust, který byl velice kvalitní, odolával povětrnostním podmínkám a svou trvanlivostí si dokázal podržet původní barvu až dodnes. V pozdním středověku však inkousty nedosahují takových kvalit a častěji blednou, jejich barva se mění v hnědou až zažloutlou (šedivou). Viz H l a - v á č e k , I.: *Úvod do latinské kodikologie*, s. 53.

¹⁸ M u s i l o v á , M.: *Sbírka rukopisů*, s. 8.

¹⁹ Filigrán (průsvitka či vodoznak) je výrobní značkou papíru a ochrannou značkou dílny, která papír vyráběla. Zneužití značky jiným papírníkem bylo trestné. Filigrán reprezentoval svého výrobce (mistra či papírnu) nebo označoval určitou provenienci. První filigrány vznikly na evropském kontinentu, přesněji v Itálii koncem 13. stol., a postupně se šířily do mimoevropských zemí. Viz F l o d r , Miroslav: *Filigra-nologie. Úvod do studia filigránů*. Brno 1974, s. 103–106; Z u m a n , František: *Filigrány, jejich vývoj a význam*. ČNM, 1939, roč. CXIII, s. 88–117.

²⁰ Hlavy hledící do stran s vyplazeným jazykem z obou zobáků.

na rozepjatých křídlech, je 5,7–7 cm. Taková odlišnost rozměrů filigránu má patrně svůj původ ve formách, na kterých se papír vyráběl. Pokud byla papírna větší a měla plno zakázek, jistě měla k dispozici více než dvě formy. Změřením našeho filigránu zjistíme, že jeho výška a šířka se obměňuje ve čtyřech variantách o rozměrech: 8,2 × 7 cm, 8,5–6,6 cm, 7–5,7 cm a 6,7–5,7. Na základě uvedeného pak můžeme soudit, že bylo užito čtyř forem.

Odlišnost rozměrů filigránu lze vysvětlit následovně. Při čerpání papíroviny se používaly vždy dvě formy, tzv. párové formy, aby se udržovala kontinuita výrobního procesu. V novověku se stále více užívají dva páry forem, tedy dohromady čtyři formy, aby se o to více zvýšil výrobní proces. Což mohlo způsobit určité odchylky v poloze filigránu v rámci téhož páru. Počet forem užívaných v jednotlivých dílnách závisel převážně na velikosti dílny a na množství prováděných zakázek, tedy rozsahu její výroby a rozmanitosti sortimentu. Teoreticky neexistují dvě zcela totožné formy, neboť každá forma je výrobkem individuálním a tedy i neopakovatelným. Mohou si ale být velmi blízké a jen v jemných detailech odlišné.²¹

Kláster si mohl nechat postupně dovážet papír, vyráběný pokaždé v jiných formách, jenž posléze nechal svázat, opatřit dřevěnými deskami a potáhnout kůží. Pravděpodobnější ale bude možnost, že si papír nechal vyrobit na zakázku v dílně, která měla k dispozici větší množství forem a klášteru dodala listy najednou. Aby zakázku splnila v co nejkratší lhůtě, použila k tomu více forem.

Díky vlivům výrobního procesu se formy opotřebovávaly a postupně deformovaly, což také mohlo způsobit ony rozdílné rozměry filigránu. Filigrán byl typický pro určité období papírny a jejího konkrétního majitele, kterou svým vyobrazením prezentoval. Písmena, která jsou součástí našeho filigránu, mohla být iniciálami názvu papírny, města ve kterém se nacházela či jejího majitele, papírníka. K pravděpodobnému určení místa přispělo dílo Ch. M. Briqueta,²² v němž se nachází přesné vyobrazení hledaného filigránu, který Briquet objevil při zkoumání materiálu v archivu Steiern Landesarchiv v Grazu z roku 1598 a podobný také v Kemptenu z roku 1607–1627.

²¹ Náš filigrán je otiskem z drátků vytvořeného znamení, které se dodatečně připojovalo k drátěnému sítu formy, jímž se z papíroviny čerpal arch papíru. V místech drátků byla vrstva papíru slabší, tedy tenčí a o to více proti světlu průsvitnější, proto se pro filigrán užívá i českého označení *průsvitka*. Samotná forma se skládala z dřevěného rámu, který velikostně odpovídal obdélníkovému archu papíru. Rám zpevňovaly příčné lišty, které se staly podkladem pro síto, jenž bylo tvořeno útky (příčnými vlákny) a osnovou (podélnými vlákny). Středová osa filigránu je položena na osnově formy. Více viz F l o d r , M.: *Filigranologie*, s. 91–120.

²² B r i q u e t , Charles-Moise: *Les Filigranes : Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. T. 1, A–Ch. Hildesheim 1977, s. 34, obr. č. 291.

V bavorském městě Kempten (oblast Allgäu) bývala papírna a právě písmeno „K“, které se nachází na hrudi dvouhlavého orla, by mohlo být počátečním písmenem zmíněného města. Písmena „H“ a „S“ patří osobnímu jménu, tedy jménu papírníka či majitele papírny. V Briquetově díle se můžeme dočíst, že tato písmena mohou být iniciálkami papírníka Hanse Schachenmayera, jehož počáteční písmena se shodují s písmeny obsaženými ve filigránu. Nelze však s jistotou tvrdit, že se jedná právě o tohoto papírníka, neboť Briquetovo dílo je chronologicky omezeno hranicí první poloviny 17. století, do které je filigrán zaznamenán. Je však možné, že zmíněný papírník byl natolik významný, že z jeho pozůstalosti se i nadále na filigránech objevovaly jeho iniciálky, ale je taky možné, že písmena „H“ a „S“ označovala jeho pokračovatele, který se pyšnil stejnými iniciálami.

Základní členění kopiáře

Kopiář obsahuje cca 448 folií, z nichž je popsanych jen necelá polovina. Kniha se skládá ze tří oddílů, Tomus I, Tomus II a Tomus III, pro něž je zvlášť vymezen určitý počet folií. Nejobsáhlejším oddílem kopiáře je Tomus II, dále Tomus I a nakonec Tomus III. Každý oddíl má své vlastní číslování listů, kde úvodní folio začíná číslem 1 a číslování pokračuje až po jeho poslední popsané folium. Číslování jednotlivých folií (tzv. foliace) není důsledné, někde chybí a jindy nenavazují čísla přesně za sebou.²³ Zápisy v rámci jednotlivých oddílů byly psány hned za sebou, neboť se mezi nimi nachází mezera jednoho maximálně dvou řádků a na konci opisu není patrné, že by byla slova zmenšována kvůli nedostatku místa.

Každý opis (či přepis) listiny je uvozen „nadpisem“. V případě prvního (Tomus I) a druhého (Tomus II) oddílu je každý nadpis opisů listin označen jako „*Privilegium*“ s římským číslem, které určuje kolikátý v pořadí opis je. Pod ním je napsáno „*Synopsis*“ a poté následuje stručný regest, který je v prvních dvou oddílech psán latinsky a ve třetím oddílu pak česky. Regest je psán jednou větou či je shrnut do několika očíslovaných bodů. V případě prvního oddílu písař přiřadil číslo bodu k té části textu, jehož obsah bod stručně vystihuje. Tato čísla uvádí vždy za okraj a jsou jakousi pomůckou a rychlou orientací pro případného čtenáře. U druhého oddílu čísla u textu již nenajdeme, i když se v regestu nacházejí. U třetího oddílu (Tomus III) můžeme za nadpis považovat znaménko podobné dnešnímu paragrafu

²³ Je třeba mít na paměti, že číslování folií je až pozdějším výtvarným produktem moderní společnosti. Čísla sem byla dodatečně dopsána v MZA pro lepší a rychlejší orientaci v kodexu, a hlavně pro jeho kontrolu, aby se jednotlivá folia z knihy nevytrhávala či jiným způsobem nezcizovala.

a opět se u něj nachází římská číslice, která určuje pořadí opisu listiny. A jak už bylo řečeno u prvních dvou oddílů, tak i ve třetím následuje stručný regest shrnutý do jedné věty a poté vlastní opis listiny.

Regesty, které jsou psány jednou větou, bývají zvýrazněné zesílením tahů či jsou zdobně prokresleny. Jméno a intitulace vydavatele listiny jsou zvýrazněny zvětšeným písmem, jeho prokreslením či zesílením tahu. Zvýrazněné mohou být u některých opisů i datační formule či jednotlivá slova, pro zdůraznění jejich váhy a danosti. Někdy písař podtrhl celou větu, pro její nepřehlédnutelnost.

U prvního a druhého oddílu se na konci každé strany setkáváme s kustodami, které se vyskytují převážně vpravo za spodním okrajem a označují, kterým slovem bude začínat text na následující straně. V našem případě uvádějí začátky slov, obsahující jen dvě až čtyři písmena z prvního slova na stránce následující. Význam kustod spočívá hlavně v tom, že v případě uvolnění listu z vazby knihy, lze snadněji list vrátit na jeho původní místo, tedy k zápisu, jehož byl součástí, a není třeba delšího hledání.

O něco níže si v tabulce *Přehled opisů listin v tišnovském kopiáři* ukážeme listiny, které byly do kopiáře opsány. Kopiář obsahuje privilegia duchovních i světských hodnostářů udělená ženskému klášteru cisterciáček Porta coeli v Předklášteří u Tišnova v letech 1234–1675, na jehož konci se nachází artikule cechu tkalcovského a mezulanického z roku 1682.²⁴ Privilegia vydavatelů jsou v prvním oddílu zpočátku řazena podle hierarchického žebříčku, tedy od papežů po kaplany, ale od privilegia XXIII²⁵ bylo toto pravidlo porušeno. Dále je zde vidět tendence psát privilegia za sebou od nejstaršího po nejmladší vydané, ale i to bylo místy narušeno. Ve druhém oddílu jsou listiny za sebou seřazeny od nejstarší po nejmladší vydanou, jen od privilegia XXVI²⁶ je tato souslednost porušena. U třetího oddílu je časová souslednost listin také narušena.

Téměř všechny listiny, které jsou sem přepsány, mají svůj originál, některé známe pouze z jejich opisu. Jedná se o nedatovaný přepis listiny olomouckého biskupa Dětřicha, který inseruje listinu olomouckého biskupa Bruna z 29. září 1259 v Modřicích.²⁷ Další listiny, u nichž nebyl originál

²⁴ M u s i l o v á , M.: *Sbírka rukopisů*, s. 204–205. Z a c h o v á , I. – P e t r , S.: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea*, s. 267, č. 624.

²⁵ MZA Brno, fond G 11, sign. 603, Tomus I, priv. XXIII, fol. 23v–24v.

²⁶ Tamtéž, Tomus II, priv. XXVI, fol. 40v–41v.

²⁷ Tamtéž, Tomus I, priv. XX, fol. 15v–16v.

dohledán, jsou z: 26. června 1256 (Anagnie),²⁸ 15. března 1449,²⁹ 6. prosince 1651,³⁰ 13. července 1678 (Tišnov),³¹ poté chybná datace u přepisů ze 4. dubna 1239 (Praha) a 1. května 1238 (Praha),³² 13. srpna 1298 (Modřice),³³ 6. prosince 1628 (Viedeň)³⁴ a z 8. března 1598 (Brtnice).³⁵

*Přehled opisů listin v tišnovském kopiáři*³⁶

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
Tomus I				
1	1235, srpen 27. Perugia	papež Řehoř IX.	CDB III/1, s. 150, č. 120	Konfirmace statků, ochrana
2	1238, říjen 15. Anagnie	papež Řehoř IX.	CDB III/2 s. 257–258, č. 199	exempce; ochrana a udělení svobod
3	1238, listopad 5. Laterán	papež Řehoř IX.	CDB III/2 s. 258–259, č. 201	mandát, indulgence
4	[1256], říjen 7. Anagnie	papež Alexander IV.	CDB V/1 s. 162–163, č. 88	konfirmace patronátního práva
5	[1261], leden 8. Laterán	papež Alexander IV.	CDB V/1 s. 383, č. 250	obnova privilegií, indulgence
6	[1261], leden 30. Laterán	papež Alexander IV.	CDB V/1 s. 397–399, č. 264	konfirmace privilegií a patronátního práva
7	[1261], únor 15. Laterán	papež Alexander IV.	CDB V/I s. 406– 407, č. 272	konfirmace patronátního práva

28 Tamtéž, Tomus I, priv. XV, fol. 26r–27v.

29 Tamtéž, Tomus I, priv. XXX, fol. 34r–34v.

30 Tamtéž, Tomus I, *Contractus renovatus anno 1653*, fol. 47v–51r.

31 Tamtéž, Tomus I, *Alius contractus*, fol. 51v–53v.

32 Tamtéž, Tomus II, priv. III a IV, fol. 5v–7r a 7v–8r. U těchto dvou listin při přepisu písař omylem vyměnil roky vydání, tudíž k těmto datacím originál není. Přepisy se však shodují s originály listin ze 4. dubna 1238 (MZA Brno, fond E 10, sign. A2) a z 1. května 1239 (MZA Brno, fond E 10, sign. Y I 2).

33 Tamtéž, Tomus II, priv. XVI, fol. 24v–25v.

34 Tamtéž, Tomus II, priv. XXIX, fol. 44v–48r.

35 Tamtéž, Tomus III, č. 4, fol. 13r–13v.

36 Viz kapitola 5 *Tabulky k registovému katalogu: S u c h á n k o v á*, S.: *Kopiář kláštera Porta coeli*, s. 42–47. Hvězdička u čísel opisů listin značí falzum. Číslování opisů je shodné s *Registovým katalogem: Tamtéž*, s. 49–88.

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
8	[1261], únor 9. Laterán	papež Alexander IV.	CDB V/1 s. 402–403, č. 268	dovolení přijímat majetek sester
9	[1261], únor 9. Laterán	papež Alexander IV	CDB V/1 s. 403–404, č. 269	mandát
10	[1295], prosinec 5. Řím	papež Bonifác VIII.	CDM V, s. 38, č. 37	konfirmace imunit
11	[1295], prosinec 9. Řím	papež Bonifác VIII.	CDM V, s. 40, č. 39	mandát
12	[1295], prosinec 16. Řím	papež Bonifác VIII.	CDM V, s. 41, č. 40	dovolení přijímat majetek sester
13	1291, červenec 1. [Orvieto]	papež Mikuláš IV.	CDM IV, s. 377, č. 297	mandát
14	[1248], říjen 1. Lyon (Lugduni)	papež Innocenc IV.	CDB IV/1, s. 241–242, č. 144	mandát
15	1448, leden 15. Videň	Jan, kardinál jáhen	–	konfirmace presentačního práva
16a	1295, říjen 29. Kreuzburg	Gerhard, arcibiskup mohučský	CDM V, s. 36– 37, č. 35	mandát
16b	1296, březen 15. Mohuč	Gerhard, arcibiskup mohučský	CDM V s. 49–50, č. 47	mandát
17	1272, září 29. Olomouc	Bruno, biskup olomoucký	CDB V/2, s. 312–314, č. 677	konfirmace patronátního práva
18	1298, leden 7. Modřice	Dětřich, biskup olomoucký	CDM V, s. 81– 82, č. 79	konfirmace probošta
19	1298, srpen 13. Modřice	Dětřich, biskup olomoucký	CDM V, s. 102, č. 99	konfirmace patronátního práva
20	[asi 1295, — Modřice]	Dětřich, biskup olomoucký	–	vidimus
21	1291, listopad 15. Modřice	Dětřich, biskup olomoucký	CDM V, s. 293– 294, č. 98	vidimus
22	1305, září 22. Pustiměř	Jan, biskup olomoucký	CDM V, s. 190– 192, č. 180	konfirmace inzerovaných listin
23	1287, květen 11. [Porta coeli]	Winrich, opat ebrašský; Jan, opat pomucký; Adam, opat žďárský; Šimon, opat vizovický	CDM IV, s. 331– 332, č. 254	konsens; o správě klášterního majetku
24	1311, červenec 5. Erfurt	Jan, opat erfurtský	CDM VI, s. 38, č. 50	svěření ochrany a zastoupení kláštera

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
25*	1256, června 26. Anagnie	Vilhelm, papežský kaplan a notář Jan	CDB V/1 s. 150–152, č. 82	spor o patronátní právo
26	1278, duben 6. Pustiměř	Bruno, biskup olomoucký	CDB V/2 s. 591–593, č. 800	konsens, spor o patronátní právo
27	1293, červen 26. Brno	Konrád, opat velehradský	CDM IV, s. 405–409, č. 320	vymezení hranic mezi dvěma kostely v Brně
28	1257, leden 8. Laterán	papež Alexander IV.	CDM III s. 226, č. 242	mandát
29	1447, září 1. Řím	papež Mikuláš V.	–	konfirmace privilegií
30	1449, březen 15. Řím	papež Mikuláš V.	–	konfirmace privilegií
Specialia circa decimas				
1	1239 [před říjnem 16.] Brno	Robert, biskup olomoucký	CDB III/2 s. 283–285, č. 215	konfirmace desátků z Tišnova
2	1294, listopad 5. Brno	Dětrich, opat zábrdovický; Jindřich, arcijáhen břeclavský	CDM V, s. 18– 19, č. 17	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Velké Bíteše
3	1406, leden 27. Brno	Vilém Kortelangen, generální vikář; Bartoloměj, probošt brněnský	CDM XV s. 383–385, č. 441	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Velké Bíteše
4	1397, říjen 11. Olomouc	Vilém Kortelangen; Smil z Vícova	CDM XII s. 385–386, č. 427	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Hradčan
5	1270, květen 12. Tišnov	N[icolaus], opat ebrašský; Hugo, opat ondřejovský; I., opat grūnhainský; L[upin], opat velehradský	CDB V/2, s. 212–213, č. 611	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Věmyslic
6	1293, leden 22. Zábrdovice	D[ětrich], opat zábrdovický	CDM IV, s. 393–395, č. 310	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Čejče
7	1345, leden 27. Brno	Heřman, probošt brněnský; Dětrich z Jindřichova Hradce, kanovník brněnský	CDM VII s. 427–429, č. 584	konsens; rozhodnutí sporu o desátky z Čejče

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
8	1257, červen 2.	Bruno, biskup olomoucký	CDB V/1 s. 211–212, č. 131	desátky z Čejče; vysvěcení kostela; indulgence
Contractus renovatus anno 1653				
	1651, prosince 6. Brno	Jakub, opat žďárský a zbraslavským; Ferdinand, hrabě z Werdenbergu a na Náměšti	–	smlouva o desátek z Nových sadů u Velké Bíteše a o povinnostech vesnice Bosonohy
Alius contractus				
	1678, červenec 13. Tišnov	Voršila Gamsová, abatyše tišnovská; Jan Filip, hrabě z Werdenbergu a na Náměšti	–	smlouva o obilní desátek z Nových Sadů
Tomus II				
1	1234, říjen 31. Znojmo	Přemysl, markrabě moravský	CDB III/I s. 97– 100, č. 88	donace; darování pozemků
2	1235, červen 6. Brno	Přemysl, markrabě moravský	CDB III/I s. 139–140s, č. 113	donace; darování vesnice Lomnička
3	1238, duben 4. Praha	král Václav I.	CDB III/1 s. 223, č. 180	konfirmace privilegií
4	1239, května 1. Praha	král Václav I.	CDB III/2 s. 269–271, č. 208	konfirmace privilegií
5	1240, duben 27. Brno	král Václav I.	CDB III/2, s. 305–306, č. 227	donace; darování Krnova
6	1240, prosinec 7. Brno	král Václav I.	CDB III/2, s. 353–356, č. 260	konfirmace týkající se statků
7	1240, prosinec 7. Tišnov	král Václav I.	CDB III/2, s. 351–353, č. 259	donace patronátního práva
8	1249, prosinec 13. Brno	král Václav I.	CDB IV/1 s. 286–287, č. 175	Donace vesnic

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
9*	1255, Brno	král Přemysl	CDB V/1 s. 125–126, č. 64	konfirmace patronátního práva
10*	1255, leden 2. Brno	král Přemysl	CDB V/I s. 79– 81, č. 38	konfirmace privilegií a patronátního práva
11	1258, říjen 17. Brno	král Přemysl Otakar II.	CDB V/1 s. 265–266, č. 166	konfirmace patronátního práva
12	1258, říjen 17. Brno	král Přemysl Otakar II.	CDB V/1 s. 263–264 č. 165	konfirmace patronátního práva
13	1264, listopad 11. Olomouc	král Přemysl Otakar II.	CDB V/1 s. 629–631, č. 424	konsens; spor o ves Lukov
14*	1283, listopad 6. Brno	král Václav II.	CDM IV, s. 280–281, č. 213	konsens; spor o pozemky ve Všehovicích
15	1297, červenec 22. Perno	král Václav II.	CDM V, s. 71, č. 72	konfirmace patronátního práva
16	1298, srpen 13. Modřice	Dětřich, biskup olomoucký	–	konfirmace patronátního práva
17	1315, březen 12. Třebíč	král Jan Lucemburský	CDM VI, s. 63, č. 90	konfirmace listiny Václava II. z 27. listopadu 1294
18	1363, březen 25. Nová Ves	Jan, markrabě moravský	CDM XV s. 72– 73, č. 88	udělení privilegií a imunit
19	1437, únor 20. Brno	Albrecht, markrabě moravský	–	konfirmace privilegií a imunit
20	1459, srpen 6. Brno	král Jiří z Poděbrad	–	konfirmace privilegií a patronátního práva
21	1472, červen 19. Praha	král Vladislav II. Jagellonský	–	udělení imunit
22	1479, září 9. Brno	(vzdoro)král Matyáš Korvín	–	konfirmace privilegií a imunit
23	1491, listopad 14. Budín	král Vladislav II. Jagellonský	–	konfirmace zboží
24	1523, leden 2. Praha	královna Marie Habsburská (Uherská)	–	exempce; zvláštní ochrana a imunity
25	1554, květen 21. Vídeň	král Ferdinand I. Habsburský	–	konfirmace rozličných privilegií
26	1335, srpen 27. Brno	Karel, markrabě moravský	CDM VII, s. 58– 59, č. 78	udělení imunit
27	1237, srpen 14. Brno	král Václav I.	CDB III/1, 205– 207, č. 165	směna zboží

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
28	1250, únor 3. Brno	Přemysl Otakar II. jako markrabě moravský	CDB IV/1 s. 329–330, č. 179	přifaření kostela
29	1628, prosinec 6. Vídeň	král Ferdinand II. Habsburský (Štýrský)	–	konsens; urovnání sporu s městem Tišnov
30	1648, prosinec 15. Vídeň	císař Ferdinand III. (Habsburský)	–	konfirmace inzerovaných listin krále Václava I.
31	1674, květen 16. Laxenburg	císař Leopold I. (Habsburský)	–	konsens; urovnání sporu o investování probošta
Tomus III				
1	1558, duben 4. Vídeň	císař Ferdinand I. (Habsburský)	–	zástava kolatury ve Velké Bíteši
2	1558, duben 4. Vídeň	císař Ferdinand I. (Habsburský)	–	Zástava kolatury v Moravských Budějovicích
3	1593, květen 3. Brno	Stanislav Pavlovský; Jáchym Haugvic z Biskupic a na Rokytnici; Mikuláš z Hrádku a na Novém Zámku; Jakub st. Vojka z Bogdunčovic na Veselí; Jan Horecký z Horky a na Střílném	–	směna kolatury v Moravských Budějovicích se vsí Jackovem a Lukovem za jiné vesnice
4	1598, březen 8. zámek Brtnice	Kateřina Valdštejnská z Kunštátu a na Brtnici	–	kvitance na vyplacení kolatury Moravských Budějovic
5	1519, duben 16. Náměšť	Jan z Lomnice a z Velké Bíteše	–	prodej pustého hradu Loučky a ves Horní Loučky
6	1240, prosinec 5. [Porta coeli]	královna Konstacie	CDB III/2 s. 350–351, č. 258	zaplacení dluhu za ves Komín
7	1491, červenec 25. Porta coeli	Jan z Věže	–	prodej Hájku za 115 zlatých

Číslo opisu listiny	Datum a místo vydání listiny	Vydavatel	Edice	Obsah
8	1479, říjen 21. Porta coeli	Filip Bule z Bořitova	–	prodej majetku za 110 zlatých
9	1491, červenec 25. Porta coeli	Jan z Věže	–	prodej statku za 319 zlatých
10	1504, srpen 6. Náměšť	Jan a Václav, bratří z Lomnice a na Náměšti	–	prodej špitálu za 370 zlatých
11	1484, leden 27. Brno	Johanka, abatyše tišnovská; Ofka z Pěňčina	–	plná moc na 300 zlatých a jiný majetek
12	1535, září 20. Pardubice	Jan z Pernštejna a na Helfenštejně	–	gruntovní list o splacení dluhu
13	1535, září 20. [Tišnov]	Jan z Pernštejna a na Helfenštejně; abatyše Apolena z Boskovic; převorka Eliška z Doubravic	–	smlouva na pustou ves Újezd
	1682, březen 20. Porta coeli	Voršila Gamsová, abatyše tišnovská	–	Artikule cechu tkalcovského a mezulanického

Na úvodní straně, prvním neočíslovaném foliu, je tučným písmem napsáno: „*Privilegia summorum pontificum episcoporum Olomucensium et aliorum superiorum ecclesiasticorum huic monasterio sacrarum virginum, quod dicitur Porta coeli ad Tischnovitz, sancti ordinis cisterciensis, in individuo concessa.*“. Pod tím je uveden Tomus I a pod ním otištěno razítko Františkova muzea s malým rakouským (císařským) znakem Františka Josefa I. a legendou FRANZ. MUSEUM. D.K.K.M.S. ACKERBAUBESSELLSCHAFT. Druhá strana folia byla ponechána volná a poprvé se zde objevuje filigrán dvouhlavého orla. Následující folia jsou již očíslována, i když ne tak pravidelně, jak by se žádalo, a obsahují opisy rozličných privilegií.

První oddíl (Tomus I) zaujímá prvních 62 listů, z nichž fol. 1r–34v obsahují opisy listin duchovních hodnostářů (papežů, několik listin olomouckých biskupů, opatů a dvě listiny arcibiskupa mohušského) z 1. poloviny 13. století – 1. poloviny 15. století. Jedná se o listiny latinské, ale v části *Alius contractus* jsou dva opisy listin německých. Mezi fol. 11 a 12 byl vložen dvoulist. Mezi fol. 26 a 27 vytrhnut list, což ale nenarušuje plynulost textu. Fol. 35r–38v je nepopsáno. Foliem 39r začíná zvláštní část s názvem *Specialia circa decimas*, v níž jsou zahrnuty opisy listin týkajících se kláš-

terních desátků z Velké Bíteše, Hradčan, Vémyslic a Čejče, končící foliemi 47r. Na fol. 47v–51r se dozvídáme o desátcích z Velké Bíteše tzv. *Contractus renovatus anno 1653*. Fol. 51v–53r obsahuje desátky z Nových sadů tzv. *Alius contractus etc.* a fol. 54r–62v jsou nepopsána.

Druhý oddíl (Tomus II) zahrnuje opisy listin světských hodnostářů (císařů, českých králů, markrabat moravských a královny Marie) psaných převážně latinsky, tři česky psané³⁷ a dva německy psané.³⁸ Zahrnuje opisy listin z 1. poloviny 13. století – 70. let 17. století. Pro něj je vyhrazeno 88 listů (+ 9 vložených), z nichž jsou popsána jen fol. 1r–59r.³⁹ Folio 5 je do knihy volně vloženo. Mezi fol. 7 a 8 je vložen jeden neočíslovaný list. Mezi fol. 33 a 34 vyříznut list. Dvoulist označující fol. 34 a 35 je k vazbě později přilepen a vyskytuje se na něm filigrán poštovské trubky,⁴⁰ pravděpodobně z 18. stol. Nahradil tak původní folia, možná díky špatné čitelnosti či chybnému přepisu. Mezi očíslovanými fol. 49–50 je uvolněn ze složky svazek čtyř neočíslovaných dvoulistů, kterým zde byla přidělena čísla 50–57, a tak folio, které je v kopiáři označeno číslem 50, je zde pod č. 58. Folia 51v (zde jako fol. 59v) – 88v jsou nepopsána.

Třetí oddíl (Tomus III) podává soupis rozličných smluv, tzv. „*Contractus varii emptionum, venditionum, permutationum et locationum circa bona, terras et proventus, huius monasterii retinentur.*“, z konce 15. – 16. stol. s jednou listinou z 6. prosince 1240. Tyto opisy listin zabírají jen prvních 30 listů z celého oddílu, fol. 1r–30r. Nachází se zde i přepis listu o obnovení a potvrzení artikulí cechu tkalcovského a mezulanického v Tišnově z roku 1682,⁴¹ který dělí od posledního zápisu ve třetím oddílu více než sto nepopsaných a neočíslovaných folií. Následující folia jsou až do konce knihy

37 MZA Brno, fond G 11, sign. 603, Tomus II: opisy listin ze 14. listopadu 1491 v Budíně (fol. 33v–35v), z 21. května 1554 ve Vídni (fol. 37r–40v) a z 6. prosince 1628 ve Vídni (fol. 44v–48r).

38 Tamtéž: opisy listin z 15. prosince 1648 ve Vídni (fol. 48v–55v) a z 16. května 1674 v Laxenburgu (fol. 55v–59r).

39 Foliace je nepřesná, neboť nejsou očíslovány listy, které byly do knihy posléze vloženy. Jedná se o privilegium XXX (fol. 48v–55v) a XXXI (fol. 55v–59r) ve druhém oddílu (Tomus II). Foliace je zde dovedena jen k číslu 51, proto uvádím foliaci vlastní, která čísluje i listy do knihy vložené.

40 Více viz Z u m a n, František: *České filigrány XVIII. stol.* (textová i obrazová část). In.: Rozpravy České akademie věd a umění. Třída 1, č. 78. Praha 1932, s. 1–32 (k tomu obrazová příloha tab. I–LVI). Z u m a n, František: *České filigrány z první polovice XIX. stol.* (textová i obrazová část). In.: Rozpravy České akademie věd a umění. Třída 1, č. 81. Praha 1934, s. 5–30 (k tomu obrazová příloha tab. I–XXXVII).

41 List byl vydán 20. března 1682 v klášteře Porta coeli tehdejší abatyší Voršilou Gamsovou. Jeho znění viz diplomová práce S u c h á n k o v á , S.: *Kopiář kláštera Porta coeli*, s. 29–30.

nepopsaná. Na rozdíl od prvního a druhého oddílu jsou ve třetím oddílu popisy listin psaných česky, až na jednu výjimku, a to listinu s číslem 6, která je psána latinsky a datována k 5. prosinci 1240.⁴²

Na posledním fol. 448⁴³ je bez jakékoli předešlé návaznosti uvedena věta „*Jan Mistr měl klepeta jako rak.*“ Mohli bychom vytvářet celou řadu teorií, proč sem byla tato věta připsána, ale i tak bychom se nemuseli dopátrat kloudného výsledku, a naše domněnky by byly pouhými hypotézami. Tato věta je zcela vytržena z kontextu, nelze s jistotou tvrdit, jaký důvod vedl k jejímu napsání a zda si pisatel nedělal pouze legraci. Tato písařská ruka neodpovídá písařským rukám v kopiáři a byla sem patrně dopsána jako poslední, kdy se do kopiáře přestalo psát.⁴⁴

Druh písma⁴⁵ a písařské ruce

V kopiáři se setkáváme se dvěma druhy písem. U latinských textů je to humanistické písmo, u českých a německých novogotické písmo. Tato písma se užívala v českých zemích již od 16. století. České novogotické písmo se na našem území formovalo z domácího písma, které vycházelo z bastardy, a z novogotického německého písma.⁴⁶ Je typické okrouhlými tvary, spřežkami a diakritickými znaménky. Písmo má horizontální charakter a v kopiáři rozlišujeme dva jeho typy, kreslené (polokurzivní charakter) a kurzivní.⁴⁷

⁴² MZA Brno, fond G 11, sign. 603, Tomus III, priv. VI, fol. 16r–16v.

⁴³ Číslo folia nepočítáno v rámci jednoho oddílu, ale v rámci foliace celé knihy.

⁴⁴ Více k uvedené větě viz diplomová práce S u c h á n k o v á , S.: *Kopiář kláštera Porta coeli*, s. 30–31.

⁴⁵ Určení písma na základě literatury: H l e d í k o v á , Zdeňka – K a š p a r , Jaroslav – E b e l o v á , Ivana: *Paleografická čítanka*. Ukázky. Praha 2000; H l e d í k o v á , Z. – K a š p a r , J. – E b e l o v á , I.: *Paleografická čítanka*. Textová část. Praha 2000; K a š p a r , Jaroslav: *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím*. 1. sv. Praha 1978; M u z i k a , František: *Krásné písmo ve vývoji latiniky*. 1. sv. Praha 1958. M u z i k a , F.: *Krásné písmo ve vývoji latiniky*. 2. sv. Praha 1958; H ú š č a v a , Alexander: *Dejiny a vývoj nášho písma*. Bratislava 1951.

⁴⁶ Vedle české novogotické kurzívy se na našem území setkáváme i s německým novogotickým písmem. V 17. století se tato písma natolik sblížila, že české písmo začalo přebírat stále více prvků z novogotického německého písma, až s ním na konci 18. století definitivně splynulo a užívalo se pro ně jednotného označení, tzv. kurent. H l a v á č e k , Ivan – K a š p a r , Jaroslav – N o v ý , Rostislav: *Vademecum pomocných věd historických*. Jinočany 2002, s. 90–91.

⁴⁷ Tamtéž, s. 91–92. K a š p a r , J.: *Úvod do novověké latinské paleografie*, 38–48.

Kresleného písma užívá písař v nadpisech, případně při zdůraznění některých slov v textu. Písmena jsou tvořena širokým perem z více tahů a jsou několikanásobně větší než písmena hlavního textu. Také mají ozdobný charakter. Kurzívního písma užívá v celém textu pro rychlejší, plynulejší a snazší přepisování. Písmena jsou mezi sebou spojována a převážně jsou psána jedním tahem.

Písařské ruce

V kopiáři nalezneme několik písařských rukou. Pro nás v tuto chvíli není tak důležité specifikovat každou ruku zvlášť, ale jen poukázat na to, kolik rukou se v kopiáři vystříдалo a stanovit tak, pro které období jsou typické. Hlavním bodem proto bude určit přibližné stáří prvního a posledního zápisu, abychom dále mohli stanovit, v jakém časovém horizontu bylo do kopiáře psáno, a na základě zjištěného stanovit i jeho celkové stáří.

Písařské ruce si v tomto případě označíme pomocí písmene „p“ (u jednoho písaře užijeme označení „r 1“) a čísla, které identifikuje konkrétní písařskou ruku. První písařská ruka **p 1** provází kopiář v téměř celém prvním oddílu (Tomus I), což zahrnuje i jeho úvodní stranu a privilegia I–XXVII na fol. 1r–32v, také část *Specialia circa decimas* (fol. 39r–47v), vyjma privilegia na volném dvoulistu s číslem folia 12,⁴⁸ které bylo do kopiáře vloženo posléze a bylo psáno písařskou rukou **p 4**, která je společná i pro poznámky za okrají a pod textem. Druhou písařskou rukou **p 2** jsou psána v prvním oddílu privilegia XXVIII–XXX na fol. 32v–34v a v druhém oddílu (Tomus II) privilegia I–XXII (částečně XXIII i XXIV) na fol. 1r–36v. V prvním oddílu se v části *Alius contractus* (fol. 51v–53v) setkáváme s písařskou rukou **p 3**, která se objevuje i ve druhém oddílu u privilegií XXV–XXXI na fol. 37r–59r a je také charakteristická pro celý třetí oddíl (Tomus III), jehož součástí je i přepis *Artikulí cechu tkalcovského a mezulanického*. Písař **p 3** navíc napsal ve druhém oddílu celý text privilegia XXIII, kromě jeho regestu, který napsal písař **p 2**, a u privilegia XXIV napsal stručný regist s intitulací vydavatele listiny.

V prvním oddílu v části *Contractus renovatus* je opis listiny psán novogotickým písmem, ačkoliv je psán německy, v písmenech se nachází prvky české novogotické kurzívy. Není zde typické kurentní vázání, písmena jsou kolmá, jen na některých místech mezi sebou vázaná a postrádají pravoběžný směr. Každé písmeno je precizně provedeno jako podle školní předlohy, ale tím, že zde nedochází k celistvému provázání mezi jednotlivými písmeny, budí dojem, že písařem mohl být právě písař **p 1**. Toto písmo je ale

⁴⁸ Jedná se o listinu Gerharda, arcibiskupa mohučského, z 15. března 1296 (Mohuč). Je psána písařem **p 4** a je napsána na dvoulistu a posléze vložena do prvního oddílu knihy za Privilegium XVI, u nějž udělal písař poznámku jako odkaz k tomuto dvoulistu.

natolik odlišné od humanistického písma, proto nelze pouze z této ukázky soudit, zda se jedná o písaře **p 1**. Jelikož je tímto způsobem napsána pouze jedna listina, označíme písaře jako **r 1**.

Písaři **p 1**, **p 2** a **p 4** píší humanistickým písmem, **p 3** a **p 5** českým novogotickým písmem a **r 1** německým novogotickým písmem. Písmo písaře **p 1** je typické pro 2. polovinu 17. století, respektive pro 80. léta. S přepisováním listin však mohl začít i ke konci 17. století či na přelomu 17. a 18. století. Písmo ostatních písařů bych položila do 1. polovinu 18. století, s maximálním přesahem do 80. let 18. století, kdy byl klášter zrušen.⁴⁹

Písař **p 1** byl prvním, kdo začal do knihy psát a celou ji rozdělil na tři oddíly, jež uvedl jako Tomus I, II a III. Můžeme se také domnívat, že to byl právě on, kdo vyznačil pomocí dvojitých čar po obou stranách folií tzv. zrcadla. Lze si také všimnout, že první dvě privilegia jsou psána s obzvláštní snahou i regist v bodech je krasopisnější, než lze posléze vidět u dalších zápisů. Písař **p 1** zde zvýraznil více než jinde jméno a titulaturu vydavatele písemností. Tahy jednotlivých liter u prvních dvou privilegií jsou důkladnější, pečlivěji provedené a velká písmena jsou převážně tvořena dvěma tahy. Písmo působí nespojitě a až v následujících privilegiích se začíná propojovat a je psáno zběžněji s mírným sklonem doprava. Napsal také privilegia v části *Specialia circa decimas*, přičemž veškeré poznámky, které jsou zde uvedeny, ať už za okrajem či pod textem jsou dílem písaře **p 4**.

Písař **p 1** má drobné úzké písmo s mírným sklonem vpravo.⁵⁰ Písmo není zdobené, jen začátky privilegií jsou psány výraznějším a zvětšeným písmem, pokud se jedná o jména vydavatelů, ty jsou vždy větší než základní text. Velká písmena zvýrazňuje nad ostatní litery v textu, ať už prodlouženým tahem pod či nad linku nebo tlakem, kdy základní tah je silnější. U velkých písmen „B“ a „P“ zakončuje spodní dílky liter smyčkou či jen patkou. Písmena jsou tvořena dvěma tahy a jejich dík je vyveden až nad hlavu písmene, kde tvoří téměř uzavřenou smyčku. U malého písmene „p“ břicho neuzavírá, nožičku zakončuje malou téměř nepatrnou smyčkou vedenou zleva doprava. Čísla, nacházející se za okraji u konkrétních odstavců, která odkazují na regist v záhlaví, píše pouze u privilegia I a III.

⁴⁹ Klášter zrušen Josefem II. 19. března 1782. Viz Klátal, Rudolf: *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštera „Porta coeli“*. Předklášteří: Sdružení pro postavení pomníku, 1925, s. 62.

⁵⁰ Sklon vpravo je narušen jen u malého písmene „d“, jehož břicho je kolmé k základní psací lince a jeho horní dík je prudce zatočen doleva a tvoří háček či neuzavřenou smyčku, která zasahuje do prostoru předchozích liter. Užívá i prodlouženého „s“ v kombinaci s normálním „s“. Písmeno malé „g“ píše tak, jako bychom jej napsali dnes, nebo také podobně jako zkratku pro „-us“, podobně číslici devět. Písařova ruka se objevuje v prvním oddílu knihy (viz výše v textu).

Písařské ruce **p 1** a **p 4** jsou si velmi podobné, liší se jen v drobných detailech. Velká písmena „B“ a „P“ písaře **p 4** jsou tvořena jedním prosmyčkováním tahem. Dříky u spodní linky připomínají ležatou osmičku, kdežto pro písaře **p 1** je typické dříky těchto dvou liter u spodní linky zakončovat jednoduchou smyčkou či jen patkou. Pro písaře **p 4** jsou typické úzké, ostré litery s pravým sklonem, které jsou na rozdíl od písaře **p 1** vázané. Písmo je zběžně psané a má vertikální charakter. U písmene malého „p“ se nožička stáčí zprava doleva a liší se tak od písaře **p 1**. Ruku **p 4** můžeme zaznamenat ve třetím oddílu, kde k úvodnímu listu s názvem „*Contractus varii emptionum*“ připisuje „venditionum, permutationum et locationum circa bona, terras et proventus huius monasterii retinentur“. Tento písař uvádí poznámky pouze k prvnímu oddílu. Je pravděpodobné, že písař **p 4** prováděl revizi opisů listin a dohledával k nim listinné originály, aby nabyly určité věrohodnosti.

Privilegia XXVIII až XXX (fol. 32v–34v) prvního oddílu knihy jsou psána písařem **p 2**. Užívá jiného inkoustu než písař **p 1** a je zjevné, že i méně kvalitního. Černý inkoust ztratil svůj původní odstín a jeho barva je nyní světle hnědá až okrová. Navíc konec privilegia XXVIII na fol. 33v, od věty „*Quocirca dicretioni, tuae per apostolicam...*“, je dopsán písařem **p 4**, který také opravuje některá slova v textu a i k následujícím privilegiím přidává své poznámky. Písařská ruka **p 2** je charakteristická zjednodušováním, litery jsou zběžnější a psány jedním tahem. Písmo není tak vypracované jako u písaře **p 1**, navíc jeho litery jsou vertikálně větší než u **p 1**. Písařskou ruku **p 2** lze vypořadovat i ve druhém oddílu u privilegií I – XXIII (fol. 1r–35v), přičemž u privilegia XXIII (fol. 33v) napsal jen první tři body z regestu, další dva body a celý text listiny napsal již písař **p 3**. Text písaře **p 3** vidíme na následujících listech (fol. 34r–35v), které byly do knihy později vlepny a obsahují i úvod k latinsky psanému privilegiu XXIV (fol. 35v–36v), jehož text pak následuje v knize a je psán opět písařem **p 2**. Body regestu jsou napsány v latině a zbylý text je psán česky. Písař **p 3** má vypsanou ruku, jeho písmo je velice zdobné se sklonem vpravo. Jako jediný píše českou novogotickou kurzívou typickou pro 1. polovinu 18. století.⁵¹

Provenience tišnovského kopiáře

O provenienci kopiáře se dozvídáme již z hřbetu knihy a při jeho otevření z předeštlí, kde nalezneme ex libris jeho pozdějších majitelů. Pomineme-li na chvíli ona ex libris, tak nesmíme zapomenout, že původním vlastníkem

⁵¹ E b e l o v á , Ivana: *Klíč k novověké paleografii*. Praha 2004, s. 48–71 a 122–143.

knihy byl tišnovský klášter, který si kopiář nechal zhotovit patrně ve městě Kempten, na nějž nás odkazuje filigrán na listech uvnitř kodexu.⁵² V následujících odstavcích se pokusíme vystihnout pouť tišnovského kopiáře a zaznamenat, jakými cestami se dostal kodex z tišnovského kláštera až do MZA v Brně.

Z dříve uvedeného již víme, že ex libris, která se v kopiáři nacházejí, jsou vlastnickými značkami žďárského opata Otty Steinbacha z Kranichsteina a Františkova muzea. Důležité je stanovit si pořadí, v jakém se zde ex libris vyskytly, abychom lépe určili celou pouť kopiáře, tedy od chvíle, kdy byl vzat z archivu tišnovského kláštera, až dodnes. Z prozatímního inventáře M. Švábenského⁵³ se dozvídáme, že v 18. stol. přešla část archivu neznámými cestami do pozůstalosti posledního žďárského opata Otty Steinbacha z Kranichsteina,⁵⁴ odkud byla posléze vrácena z rozkazu moravského guberniálního prezidenta, hraběte Aloise Ugarta, do klášterního archivu.

Ottova rodina přišla z Německa do Čech za třicetileté války. Mužští příslušníci sloužili u císařské armády jako důstojníci. Otec Otty Jan Václav zemřel ve válce s Prusy r. 1758 ve Vratislavi. Ottova matka pocházela ze staré české rytířské rodiny Lojků z Nětky, jejímž bratrem byl řeholník žďárského kláštera a sestrou byla Sapientia,⁵⁵ která se stala r. 1766 abatyší kláštera Porta coeli. Otto se narodil 13. 11. 1751 v Rožmberku a byl pokřtěný jako Tadeáš Nepomuk Bonifác. Již od mládí se Otto zajímal o historii, zejména pak o sfragistiku a heraldiku. Díky tíživé majetkové situaci vstoupil Otto v r. 1769 do žďárského kláštera, kde byl pod křídly svého strýce Lojka. Otto toužil po vědecké dráze a členství v řádu bylo pro něj přítěží. Jeho záliba pro historii byla tak velká, že stále více tíhnul k archivnictví. Posléze se stal archivářem kláštera a začal shromažďovat materiály k dějinám Moravy. Prozkoumal důkladně domácí archiv a začal studovat i archivy ostatních moravských klášterů, ze kterých si dělal pro vlastní potřeby vý-

⁵² B r i q u e t , Ch.-M.: *Les Filigranes*, s. 34, č. 291.

⁵³ Š v á b e n s k ý , Mojmir: *Cisterciácky, Tišnov 1234–1780 (1949): Prozatímní inventární seznam*. Brno 1956, 113s.

⁵⁴ Tadeáš Nepomuk Bonifác vstoupil roku 1769 do cisterciáckého kláštera ve Žďáře a přijal řeholnické jméno Otto. Byl posledním žďárským opatem, známým jako Otto Steinbach z Kranichsteina (opatem v letech 1782–1784). Rodový erb viz P l i c h t a , Alois: *Otto Steinbach z Kranichsteina, poslední opat cisterc. Kláštera ve Žďáře nad Sázavou*. GHI. Roč. 1987, č. 1, s. 98–133.

⁵⁵ Sapientia Lojková z Nětky, roz. z Krchlebů v Čechách, byla abatyší tišnovského kláštera od r. 1766, přežila zrušení tišnovského kláštera a za krátko po tom zemřela v Labské Týnici v Čechách. Viz Klátil, Rudolf: *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštera „Porta coeli“*. Předklášteří 1925, s. 77. Také viz P l i c h t a , A.: *Otto Steinbach z Kranichsteina*, s. 101; O h a r e k , Václav: *Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy: Tišnovský okres*. Brno 1923, s. 100–101.

pisky. Někdy si z těchto archivů půjčoval i hotová díla, začal sbírat rytiny a nakupoval různé kolekce děl, obrazů apod. Nevýhodou jeho sběratelské činnosti bylo, že předměty či archiválie, které mu byly pouze propůjčeny, již mnohdy opomínal vracet nebo některá díla vydával posléze za svá. Tak se stávalo, že kláštery přicházely o některé své rukopisy a jiné cenné památky.⁵⁶

Zájmem Ottova studia byl i klášter Porta coeli. Ex libris nacházející se v tišnovském kopiáři patří právě jemu a nelze vyloučit, že se k němu kniha dostala právě tímto způsobem. Také nesmíme zapomenout, že Ottovou tetou byla abatyše tišnovského kláštera Sapientia, která mu mohla kopiář poskytnout k jeho vědeckým a badatelským účelům na dobu neurčitou, během které se na výpůjčku pozapomnělo, a Otto kopiář začal považovat za svůj. V úvahách můžeme pokračovat i otázkou, zda Otto do kopiáře také něco nenapsal, zda nebyl tvůrcem některých opisů či poznámek, nacházejících se za okraji či pod textem listiny. Neboť právě tyto poznámky, psány písmem typickým pro 18. století, nás upozorňují o originálech jednotlivých opisů, což by nasvědčovalo Ottově badatelské činnosti. Jedná se však o hypotézu a pro větší jistotu tohoto tvrzení by bylo zapotřebí analýzy Ottova písma, což by mohlo být podnětem pro další badatele.

Otto Steinbach se stal opatem v roce 1782, po smrti Otty Lojky († 25. dubna 1782). 16. července 1784 žďárský klášter vyhořel a jeho osazenstvo se nastěhovalo do budov zrušeného kláštera cisterciáček v Porta coeli. Otto byl opatem do 4. října 1784, kdy byl žďárský klášter císařem Josefem II. definitivně zrušen.⁵⁷ Z uvedeného by se dalo vypožorovat, jakým způsobem se kniha ocitla ve vlastnictví Otty Steinbacha. Pokud jej nezískal již dříve od poslední abatyše kláštera, jeho tety Sapientie, pak jej mohl získat po zrušení kláštera v roce 1782 či poté, kdy vyhořel žďárský klášter a jeho osazenstvo se usadilo v prostorách zrušeného tišnovského kláštera. Z ex libris ale víme, že v době, kdy byl Otto vlastníkem kopiáře, byl stále opatem.

V roce 1798 bylo tišnovské panství dědičně pronajato Vilémovi Mundy-mu, majiteli první soukenické továrny v Brně, a v roce 1800 mu bylo prodáno. Z klášterního archivu mu byly odevzdány 19. prosince 1803 různé písemnosti a listiny. Roku 1821 získal panství Fridrich z Viettighoffu, zvaný též Schell ze Schellenbergu, z vestfálské a baltské šlechty, po jehož smrti, v roce 1861, prodali jeho dědicové panství klášteru cisterciáček v Mařidolu v Saské Lužici (Marienthal). Jestli však kopiář putoval i do jejich knihoven či archivů, lze těžko určit, neboť o osudu kopiáře není dalšího svědectví.

⁵⁶ P l i c h t a , A.: *Otto Steinbach z Kranichsteina*, s. 98–133.

⁵⁷ Tamtéž, s. 98–133.

Jistě však víme, že se kniha ocitla během 19. stol. v bývalém Františkově muzeu,⁵⁸ které se snažilo shromáždit co největší množství starých památek písemné a hmotné povahy týkající se dějin Moravy. Z razítka, které je otištěno na prvním listu knihy, lze dopátrat období, kdy se kopiář vyskytoval ve Františkově muzeu. Na razítku je napsáno: FRANZ. MUSEUM. D.K.K.M.S. ACKERBAUBESELLSCHAFT. Z uvedeného vyplývá, že Františkovo muzeum nebylo tehdy ještě samostatné, ale bylo součástí Hospodářské společnosti (Společnost pro povznesení orby). Františkovo muzeum bylo zřízeno 29. července 1817 jako součást Hospodářské společnosti a svého osamostatnění se dočkalo 26. – 28. června 1899 (slavnostně otevřeno 11. ledna 1900). Z uvedených poznatků můžeme usuzovat, že mezi 29. červencem 1817 a 28. červnem 1899 (či 11. lednem 1900) se kniha ocitla ve Františkově muzeu. O uložení⁵⁹ knihy ve Františkově muzeu se také dozvídáme z poznámky „*K. a. 6. Frant. museum 603*“, napsané pravděpodobně v době, kdy byla kniha již v MZA v Brně, a upozorňuje nás tak, odkud knihu archiv převzal.

V roce 1907 došlo k výměně rukopisů mezi Františkovým muzeem, Moravským zemským archivem a Moravskou zemskou knihovnou. Z Františkova muzea byla tak ve 20. století do MZA převzata celá řada rukopisů, která byla shromážděna do fondu G 11 s názvem *Sbírka rukopisů Františ-*

⁵⁸ Sbírka bývalého Františkova muzea (od r. 1918 Moravské zemské muzeum) představuje rukopisy a jiný písemný materiál dnes uložený v Moravském zemském archivu v Brně ve fondu G 11. Podnět k vybudování muzea byl poprvé vysloven v roce 1803 a 1806 začal nabývat konkrétnější podoby. Dne 7. března 1816 předložili hrabě Josef Auersperg spolu s hrabětem Hugo Salmem zemskému gubernátorovi, hraběti Antonínu Bedřichu Mitrovskému, v pamětním spise návrh, vypracovaný vídeňským archivářem Josefem Hormayerem, ve kterém poukázali na nezbytnost založení zemského muzea na Moravě, které by sloužilo také jako vzdělávací ústav. Vzorem z hlediska organizace mu mělo být muzeum Joanneum ve Štýrském Hradci a základem jeho sbírek měly být sbírky shromážděné Hospodářskou společností. Rozhodnutím císaře Františka I. z 29. července 1817 bylo zřízeno muzeum, ale jen jako součást Hospodářské společnosti (*Ackerbaugesellschaft*, Společnost pro povznesení orby). Františkovu muzeu, nazvanému na počest císaře Františka I., byl vyhrazen prostor bývalého biskupského dvora v Brně. Veřejnost byla s jeho založením seznámena 24. března 1818 vyhláškou hraběte Mitrovského. Úplného osamostatnění se Františkovo muzeum dočkalo podepsáním smlouvy mezi Moravským zemským výborem a likvidačním výborem Hospodářské společnosti ve dnech 26.–28. června 1899. K slavnostnímu předávacímu aktu došlo 11. ledna 1900. Společnost pro povznesení orby byla reorganizována na Moravskou muzejní společnost a v roce 1907 provedlo Františkovo muzeum výměnu sbírek s Moravským zemským archivem a Moravskou zemskou knihovnou. Viz *M u s i l o v á , M.: Sbírka rukopisů*, s. 1–17. *Z a c h o v á , I. – P e t r , S.: Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea*, s. VII–XIII.

⁵⁹ Na přední desce knihy se nachází štítek s číslem 259, které bylo patrně i signaturou pro uložení kopiáře ve Františkově muzeu.

kova muzea. Kopiář tišnovského kláštera byl uložen rovněž do tohoto fondu a byla mu přidělena nová signatura č. 603, pod kterou jej dnes v MZA nalezneme.⁶⁰

Teoretická analýza stáří kopiáře

Jak bylo výše uvedeno, kniha je vázaná v dřevěných deskách potažených světlou usní, která je zdobená slepotiskem po celé její ploše. Výzdoba desek je tvořena rámovou kompozicí, se kterou se poprvé setkáváme u renesančních vazeb 2. pol. 16. – 1. čtvrtiny 17. století a následně u vazeb barokních. Zdobení je tvořeno pomocí válečků a razidel používanými hojně v renesanci. Motivy, které se na válečcích a razidlech nacházejí, jsou převážně ornamentální a květinové.

Pokud by se válečky a razidla kvůli opotřebovanosti ornamentu nedochovala pro pozdější generace, jistě nebyl problém vyrobit nová se stejným motivem, který by napodobil starší zdobení knih. Nelze tedy vyloučit možnost, že byla kniha svázána později, neboť ornamenty renesančních válečků se velmi často nachází na barokních vazbách klášterních dílen, proto je třeba stáří desek přiřadit nejdříve k 1. pol. 17. století a určit tak termín post *quem*. Termín ante *quem*, tedy možnost posledního možného svázání knihy by mohl korespondovat s dobou, kdy se do knihy začalo psát, což bylo nepochybně až ve druhé půli 17. století, s přihlédnutím k osmdesátým létům 17. století, neboť z roku 1682 pochází poslední opis listiny, který je také datačně nejmladším. Jedná se o opis Artikulí cechu tkalcovského a mezulanického z 20. března 1682, proto i *ante quem* svázání knihy bychom mohli položit před tento rok.

Je jisté, že byl kopiář svázán dříve, než se do něj začalo psát. Naznačují to především nepopsaná folia mezi jednotlivými jeho oddíly a také text, který ač je ohraničen tzv. zrcadlem, nekončí ve vazbě knihy. Otázkou však stále zůstává, zda zrcadla, vymezující místo pro text, byla narýsována na volné listy dříve, než byly listy svázány v jeden kodex, či byla vyznačena až po svázání knihy v době, kdy se do ní začalo poprvé psát.

Za vnitřními okraji zrcadel, blíže k vazbě knihy, bylo uvážlivě ponecháno, snad z estetických či právě praktických důvodů, dostatek místa. Což může evokovat k myšlence, že kniha byla nejprve svázána, poté písař na každé folium vyznačil ona zrcadla. Tato domněnka by podpořila estetické i praktické hledisko, avšak uvedená možnost by byla pravděpodobná v případě, že by se

⁶⁰ Musilová, M.: *Sbírka rukopisů*, s. 1–17. Zachová, I.–Petr, S.: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea*, s. VII–XXVI.

zrcadla nacházela v přesném středu plochy listu, což se tak při listování kopiářem nejeví. Čím více se blíží bedlivý pozorovatel k jeho konci, tím lépe vidí, jak se vnitřní okraje zrcadel pomalu přibližují k vazbě knihy. Vnitřní okraj je tedy užší, kdežto vnější se nijak nezužuje a je stále stejně široký. Navíc musíme přihlídnout k objemnosti knihy, neboť kdyby byla zrcadla do knihy rýsována později, bylo by to náročnější vzhledem k neustálému otáčení stran a také nerovnosti listů díky vazbě, která je pevně držela u sebe. Proto z ryze praktického hlediska můžeme říci, že zrcadla byla narýsována na volné listy, které byly posléze svázány dohromady a poté opatřeny deskami. Pokud si zrcadla nenechal tišnovský klášter narýsovat na zakázku, pak je s největší pravděpodobností provedl písař **p 1**, tedy někdy kolem 80. let 17. století.

Neodmyslitelnou součástí jednotlivých listů kopiáře je filigrán dvouhlavého orla. Díky jeho vyobrazení můžeme určit pravděpodobné místo, odkud byl papír dovážen a z jaké doby by mohl pocházet.⁶¹ Výše jsme se zmínili, že papír mohl být dovezen z města Kempten, podle písmene „K“, které se nachází na hrudi dvouhlavého orla, avšak zkusme si zde položit otázku, zda nebyl papír vyroben na našem území.

František Zuman se ve své knize zmiňuje o filigránu dvouhlavého orla u olomoucké papírny.⁶² Od 1. srpna 1757 se stal majitelem olomoucké papírny Jan Schmidt, a protože na filigránu nalezneme písmena „H“ a „S“, mohly by odpovídat počátečním písmenům jména jejího majitele, tedy Jana (neboli Hanse) Schmidta. Na druhou stranu postrádám vysvětlení u písmene „K“, které se na průsvitce taktéž nachází, navíc většina opisů uvnitř knihy je psána písmem starším, než z druhé poloviny 18. století.

V Předklášteří u Tišnova je k roku 1708 doložena papírna, která byla vytvořena při klášteře Porta coeli a bylo by přirozené domnívat se, že si

⁶¹ F l o d r , Miroslav: *Problémy klasifikace filigránů*. SPFFBU, 1968, roč. XVII, řada historická C 15, s. 141–147. T ý ž : *Problémy klasifikace filigránů*. SPFFBU, 1970, roč. XIX, řada historická C 17, s. 189–193.

⁶² Městská papírna v Olomouci je považována za jednu z nejstarších moravských papíren. Nejstarší dosud známý filigrán vyšel z papírny v r. 1526, jednalo se o prostou orlici, která byla o rok později změněna na orlici ve štítu. O olomouckém filigránu lze hovořit tehdy, když pod znakem orlice ve štítě je napsáno OLMVZ a nad štítem po stranách koruny se nachází počáteční písmena tehdejšího papírníka. Později ustoupila orlice dvouhlavému orlu. Od roku 1630 papírna nepracovala a v červnu 1642 byla za švédského obléhání zničena. K její obnově došlo v letech 1687 až 1699. Roku 1755 byla papírna ve špatném stavu prodána. Posléze byla přebudována na obilní mlýn (1755–1757) a byla postavena nová, tentokrát již soukromá papírna, a byla zprovozněna 1. srpna 1757. Jejím majitelem byl Jan Schmidt. Viz Z u m a n , František: *Papír: Historie řemesla a výrobní techniky*. Praha, 1983–85, s. 64.

klášter vyráběl vlastní papír. Nenachází se k ní však dostatečné množství pramenů, aby se mohlo tvrdit, že se jedná o papírnu, kde byl papír pro kopiář vyroben. F. Zuman ve svém článku⁶³ uvádí, že do r. 1730 nejsou zprávy, které by nám doložily činnost této papírny. Zmiňuje se také o filigránech klášterní papírny a podle poznatků se nejedná o stejný filigrán, který se v kopiáři nachází. Jejich filigránem byl nápis TISCHNOWITZ či také šesticípá hvězda.

Vrátíme-li se opět k myšlence, že písmeno „K“ označuje bavorské město Kempten, pak jen díky Briquetovi⁶⁴ a jeho badatelské činnosti. Jak už bylo výše uvedeno, je Briquetovo dílo chronologicky omezeno a filigrán, který je ve všech detailech stejný našemu filigránu, tedy opomeneme-li jeho rozměry, je datován nejpozději k roku 1627. Neznamená to však, že se po tomto roce se stejným či podobným vyobrazením filigránu již nesetkáme. Flodr ve svém díle⁶⁵ uvádí, že filigrány zobrazující orla se nejvíce vyskytovaly do první poloviny 17. století. Kodex mohl být vyroben v 1. pol. 17. stol., avšak pak vyvstává otázka, proč se do něj začalo psát až ve druhé polovině 17. století. Výroba knih nebyla levnou záležitostí, dělala se na objednávku, proto s přihlédnutím k ekonomickému hledisku a s úvahou stáří písařských rukou, bychom se i zde měli přiklonit ke druhé polovině 17. století.

V příspěvku jsme se pokusili vystihnout provenienci kopiáře a jeho možný vznik, na základě výzdoby desek, filigránu, typu písma a s tím souvisejících písařských rukou. Přihlédneme-li k deskám a filigránu, pak *post quem* bude připadat na 20. léta 17. stol. a *ante quem* na 80. léta 17. stol. *Ante quem* dle datačně nejmladší listiny Artikulí cechu tkalcovského a mezulnického z 20. března 1682.

Na základě písma a rozboru písařských rukou *post quem* stanovíme k druhé polovině 17. století, přesněji tedy k osmdesátým létům 17. století, pro něž je typická i písařská ruka p 1.⁶⁶ Přičemž první zápisy byly provedeny v prvním oddílu (Tomus I), posléze ve druhém (Tomus II) a nakonec ve třetím oddílu (Tomus III). Je také zvláštní, že zde nejsou opsány originály listin z doby po roce 1682. Na Monasteriu⁶⁷ se např. dozvídáme

⁶³ Z u m a n , František: *Papírna v Předklášteří u Tišnova*. VVM. Brno 1951, s. 47–56.

⁶⁴ B r i q u e t , Ch.-M.: *Les Filigranes*, s. 34, č. 291.

⁶⁵ F l o d r , M.: *Filigranologie*, s. 112.

⁶⁶ E b e l o v á , J.: *Klíč k novověké paleografii*, s. 48–71 a 122–143.

⁶⁷ Monasterium: Das virtuelle Urkunden archiv Europas. [online]. Köln: Institut zur Erschließung und Erforschung kirchlicher Quellen, 2008. [cit. 2012–05–27]. Dostupné na internetu: <http://www.monasterium.net/index.php>.

o listině pro tišnovský klášter z 28. listopadu 1766, která vzešla z kanceláře císařovny Marie Terezie, ale v kopiáři o ní nejsou zmínky. *Ante quem* proto budeme v tomto případě směřovat před toto datum, neboť proč by nebyly do kopiáře zaznamenány listiny z let 1682 – 1766. Také písářské ruce p 2, p 3, p 4 a r 1 jsou typické pro první polovinu 18. století.

Klášter Porta coeli byl zrušen Josefem II. 19. března 1782, kniha tedy musela vzniknout již před tímto datem. Díky ex libris opata Otty Steinbacha si můžeme tuto domněnku potvrdit, neboť ex libris nám říká, že majitelem knihy je žďárský opat Otto II., který byl opatem v letech 1782–1784. Do knihy se zapisovalo v krátkém časovém období, tedy od 80. let 17. století plynule až do první poloviny 18. století.

THE CARTULARY OF PORTA COELI NUNNARY IN THE LATE 17TH CENTURY

In this paper we have tried to express the possible genesis of the cartulary based on book (board) decorations, filigree, typeface and writers hands. We determined the approximate age of the book and its provenance using the codicologic and paleographic analysis. According to codicologic analysis the book was probably bound in the second half of the 17th century, before it was written. The first records in this cartulary were probably written already in the 1680s. We infer by date the youngest copy of the charter of 20th March 1682. The Filigree refers us also to 17th century but its first half. But here we incline again to the second half of 17th century. The filigree image is two-headed eagle. On its chest we find the letter “K”. This letter represents the town where the paper was manufactured. Briquet’s research work⁶⁸ leads us beyond the borders of our country to the town Kempten from where the paper was probably imported into the Porta coeli nunnery. Inside the cartulary is found ex libris of Žďár’s abbot Otto Steinbach of Kranichstein. Thanks to this we know the cartulary was written before 1782, because Otto was an abbot in the years 1782–1784. The Porta coeli was abolished by Joseph II. on 19th March 1782.

On the basis of paleographic analysis we found out how many writers hands are in this cartulary and in which period they wrote in. We determine the exact age of these copies of the cartulary. Finally we can say they wrote to the cartulary in a short time-period, so from 1680s (post quem) continuously to the mid 18th century (ante quem). Post quem of the book binding and filigree, we determined in the 1620s and ante quem in the 1680s. So the cartulary was created in the second half of 17th century.

---

⁶⁸ Briquet, Ch.-M.: *Les Filigranes*, s. 34, č. 291.

